

Agricolan eläintarha

Suomen kirjakieli luotiin 1500-luvun puolimaissa luterilaisen reformaation tarpeisiin. Näin ollen on ymmärrettävää ja luonnollista, että valtaosa vanhimmasta kirjallisuudesta oli sisällöltään hyvin yksipuolisesti uskonnollista. Ensimmäiset suomenkieliset kirjat, kirjakielen isän Mikael Agricolan teokset, olivat lähes kauttaaltaan suomennoksia joko Raamatun eri osista tai muusta hengellisestä kirjallisuudesta. Eläimiä niissä mainittiin yleensä vain alkutekstien ehdoilla.

Raamattua käännettäessä noudatettiin uskollisuuden periaatetta. Teksti oli pyhää, eikä sitä saanut käännettäessä muuttaa. Niinpä pyrittiin kääntämään sana sanalta. Alkutekstien ja käännosten sanastollinen ja sisällöllinen vastavuus ei kuitenkaan ollut aivan täydellistä. Tähän oli monia syitä. Näistä yksi ja keskeinen oli se, että Raamattua oli keskiajalla totuttu lukemaan latinankielisenä käännoksenä, ei suoraan heprean- ja kreikankielisistä alkuteksteistä. Kun Raamattua alettiin kääntää edelleen muille kielille, kysymyksessä oli yleensä käännoksen käänнос.

Toinen etäännyttävä tekijä oli se, että Raamatun maailma oli Agricolan ajan suomalaisille ja osittain muillekin eurooppalaisille melko vieras ja siihen perehtyminen oli vaikeaa, koska yleistä tietokirjallisuutta oli saatavilla vielä niukasti. Agricolan aikana kyllä laadittiin jo maantieteellisiä kuvauksia ja hyvinkin laajoja luonnontieteellisiä yleisesityksiä, mutta monet merkittävät teokset, esimerkiksi Sebastian Münsterin *Cosmographia*, Leonhart Fuchsin kasvikirjat ja Konrad Gesnerin eläinkirjat valmistuivat joko samaan aikaan tai hieman myöhemmin kuin Agricolan teokset. Näin ollen Agricolalla ei edes teoriassa ollut mahdollisuutta hyödyntää niiden antia. Sitä paitsi Agricolan tapaisella kääntäjällä, joka työskenteli syrjäisessä Suomessa, ei ollut mahdollisuutta saada käsiinsä kaikkea sitäkään kirjallisuutta, jota olisi ollut jo valmiina olemassa. Niinpä Agricola joutui tekemään käännostratkaisunsa pitkälti teologisten opettajiensa, oman kielitaitonsa ja asiantuntemuksensa sekä ystävien neuvojen varassa.

Kolmas tärkeä syy käännösvastineiden epätarkkuuteen on se, että Agricolan aikana nykyisen kaltaista lajiluokittelua tai hierarkkista systemaattista luokittelujärjestelmää ei vielä ollut olemassa. Eläimiä luokiteltiin lähinnä ulkoisten tuntomerkkiensä ja hyötyominaisuuksiensa mukaisesti ja erityisesti suhteessa ihmiseen. Luokittelussa ei useinkaan edes pyritty lajikohtaiseen tarkkuuteen. Monet vanhat nimitykset olivat käytännössä lajia laajempien kategorioiden, esimerkiksi sukujen tai heimojen nimiä. Muun muassa hiiriä ja sammakoita on Suomessakin useita eri lajeja, mutta tavallinen kielenkäyttäjä ei tätä välttämättä tiedä, eikä lajieroilla ole hänelle mitään erityistä merkitystä. Niinpä hänen näkökulmastaan *hiiri* ja *sammakko* ovat riittävän tarkkoja nimityksiä toisiaan muistuttavien lajien muodostamille luonnollisille luokille.

Alkutekstin ja käännöksen välistä etäisyyttä toisaalta kaventaa, toisaalta lisää se, että Raamatun maissa ja Suomessa lajisto on suureksi osaksi erilaista, mutta tietyt eläimet ovat kuitenkin sen verran läheistä sukua tai muuten niin samanlaisia keskenään, että suomalaisen lajin nimitys on riittävän tarkka vastine alkutekstissä mainitun lajin nimitykselle. Esimerkiksi Raamatun kyyhkyt ovat käytännössä joko turturikyyhkyjä tai kalliokyyhkyjä, mutta Suomen oloissa *kyyhkyn* on ymmärretty tarkoittavan ensisijaisesti sepel- tai uuttukyyhkyä. (Häkkinen 2004, 58–59.)

Agricolan teoksissa mainittua eläimistöä on käytännöllisintä lähestyä aihepiirien mukaan. Lisäksi on varauduttava siihen, ettei eläimeen viittaava sana tarkoita aina konkreettista eläinlajia tai -yksilöä, vaan sanalla voi olla symbolisia, metaforisia tai metaforan pohjalta vakiintuneita toissijaisia merkityksiä. Tästä hyvän esimerkin tarjoaa käsiteltävien sanojen ensimmäinen ryhmä, jossa eläimiin viittaavat sanat ovat hahmoon perustuvan vertailun kautta siirtyneet merkitsemään tiettyjä tähtikuvioita ja edelleen astrologisia merkkejä. Artikkelissa sivuutetaan sellaiset hyvin yleisesti eläimiin viittaavat sanat kuten esimerkiksi *kala* ja *lintu*, ja käsittelyyn otetaan vain niitä sanoja, jotka voidaan tulkita tiettyjen eläinlajien nimityksiksi.

Eläinradan merkit

Eläinradan merkit mainitaan suomeksi Agricolan Rukouskirjan (MAT I, 40–41) kalenteriosaston ennustustaulukoissa. Tässä yhteydessä luetellaan seuraavat eläinten nimitykset: *oinas*, *härkä*, *krapu*, *jalopeura*, *scorpio* 'skorpion', *kauris* ja *kala*. Taulukon jälkeen tulee vielä tiivis latinankielinen esitys, jossa käydään läpi kuhunkin merkkiin liittyvät tärkeimmät toimenpideohjeet.

Oinas on vanha balttilainen laina¹, ja sanalla on vastineita useissa lähisukielissä. Se on suomen kielessä siis paljon vanhempi kuin Agricolan tekstit. Eläinradan merkin lisäksi *oinas* mainitaan teksteissä uroslampaan eli pääsin nimenä, esimerkiksi Genesisin suomennoksessa (MAT III, 124) viittaamassa uhrieläimeen ja Psalmtarissa (MAT III, 382, 383) tarkoittamassa iloisesti hyppeleviä kotieläimiä. Samoin balttilaisperäinen *härkä* edustaa sekä eläinradan merkkiä että urospuolista nautaa. Esimerkiksi korinttilaiskirjeessä (MAT II, 475) mainitaan riittä tappava härkä ja heprealaiskirjeessä (MAT II, 644) härkä uhrieläimenä.

Krapua ei Agricolan teoksissa mainita äyriäisenä lainkaan. Ainoa kohta, jossa *krapu* esiintyy Rukouskirjan kalenterin lisäksi, on Paavalin kirjeessä Timoteukselle (MAT II, 588), mutta siinä *krapu* on vertauskuvallisesti käytetty syöpätaudin nimitys: *Ja heidän puheens ympärinssyöpi niinkuin krapu*² 'heidän (= tyhjänpäiväisiä ja jumalattomia puhuvien) puheensa leviää kuin syöpä'. Rapuun viittaavan sanan käyttö syövän merkityksessä on useissa kielissä tunnettu käännöslaina, joka juontuu jo vanhalta ajalta. Esimerkiksi toisella kristillisellä vuosisadalla elänyt pergamonilainen lääkäri Galenos selitti, että syöpäkasvaimen paisuttamat verisuonet muistuttivat ravun raajoja (ODEE s.v. *cancer*). Ensimmäisessä suomenkielisessä Raamatussa (*Biblia* 1642) Agricolan *krapu* on korvattu syövän kansanomaisella nimityksellä *ruumiin mato*. Vanhan suomalaisen tautikäsitteen mukaan syövän aiheuttajan tapainen olento, joka ryömi ihmisen sisään ja söi tätä elävältä (Pelto-*korpi* 2002, 89–90).

Leijonaan viittaava *jalopeura* ei ole Agricolan luoma uudissana, niin kuin joskus on arveltu, sillä sama sana esiintyy myös samanaikaisissa käsikirjoituksissa (tarkemmin Häkkinen 2000). Sen sijaan Agricolan luomus on sanasta muodostettu deminutiivijohdos *jalopeurukainen*. Alkuosa *jalo* voi Agricolan kielessä merkitä 'isoa', ja jälkiosa *peura* esiintyy useita kertoja Cervus-sukuiseen sorkkaeläimen nimityksenä. Raamatun *peura* voi käytännössä olla esimerkiksi kuusipeura tai saksanhirvi, mutta alkutekstikään ei anna mahdollisuutta tarkempaan lajinmäärittelyyn.³

Suomen *peura*-sanaa on arveltu balttilaiseksi lainaksi, ja kun sanalla on etymologinen vastine kaikissa lähisukielissä, se on varmasti ollut kielessä jo kauan ennen Agricolan aikaa. Visaisempi kysymys on, mistä syystä sanaa on alettu käyttää eksoottisen kissapedon nimityksenä. Yksi varteenotettava mahdollisuus on se, että kysymys ei alkuaan olekaan todellisen eläimen ni-

¹ Etymologiset tiedot ovat teoksesta *Suomen sanojen alkuperä* (SSA), ellei muuta lähdettä mainita.

² Tässä artikkelissa Agricolan sitaatit on yksinkertaisuuden vuoksi kirjoitettu ääntämisen mukaisella tavalla. Kirjoitusperiaatteet on esitelty teoksessa Häkkinen 2007c, 79–90.

³ Tiedot alkuteksteissä tarkoitetuista eläimistä perustuvat *Isoon Raamatun tietosanakirjaan* sekä Aapeli Saarison laatimaan *Raamatun sanakirjaan*.

mestä, vaan tähtikuvion ja siihen liitetyn myyttisen eläimen nimestä. Muinaisille suomalaisille tähtitaivaan tarkkailu on aina ollut tärkeää esimerkiksi suuntien ja ajan määrittämistä varten, ja tärkeimmillä tähtikuvioilla on epäilemättä ollut kuvion muotoon perustuvat nimensä. Suomalaiset eivät ole voineet nähdä taivaalla leijonaa, koska sellainen eläin ei ole ollut heille lainkaan tuttu, mutta kyseinen tähtikuvio on voitu hyvinkin hahmottaa jonkinlaiseksi hirvieläimeksi eli peuraksi.

Suomalaisessa kansanrunoudessa *jalopeura* esiintyy *hiiden hirven* toisintonimityksenä (Turunen 1981, 74). Hiiden hirvi oli hurja tarunomainen eläin, jonka pyydystäminen oli erityinen ansiotyö. Runoiheen on alun perin selitetty juontuvan kansainvälisen Orion-myytin pohjoiseuraasialaisesta redaktiosta, jossa tärkeällä sijalla on jahdissa tarvittavien pitkien ja nopeiden sukien valmistaminen (Hautala 1947). Orion-myytin on arveltu kotiutuneen suomalaiseen taruun keskiajan kynnyksellä, siis joitakin satoja vuosia ennen Agricolan aikaa. On tietysti mahdollista, että muinaissuomalaiset ovat nimittäneet hirvieläimen hahmoista tähtikuviota *jalopeuraksi* jo tätä ennen, mutta kansainvälisen tarun myötä kuvio ja sen tulkinta ovat saaneet uusia ulottuvuuksia.

Sekä Agricolalla, Uppsalan käsikirjassa että Westhin tekstissä esiintyy *kiljuva jalopeura* Perkeleen vertauskuvana (VKS s.v. *kiljuva*). Tämä tehokas fraasi perustuu Raamattuun, ja kun keskiajan suomalaisia on haluttu sillä pelotella, on siinä mainitulle karjuvalle leijonalle (*leo rugiens*) täytynyt löytää jokin yhtä hirmuinen kotoinen vastine. Kauhistuttavin otus, jonka suomalaiset ovat tähän kohtaan osanneet kuvitella, on hyvinkin saattanut olla hiiden hirvi eli se oikea perinteinen *jalopeura*, joka nähtiin taivaalla juuri sillä samalla kohtaa, missä muukalaiset astrologit näkivät leijonan.

Skorpionin mainitaan Rukouskirjan kalenterissa (MAT I, 41) latinan mukaisella nimellä *scorpio*, mutta toisaalla sekä Rukouskirjassa että Uudessa testamentissa⁴, joissa on kysymys todellisista tai melkein todellisista eläimistä, se esiintyy myös nykykielen mukaisessa, joko saksasta tai ruotsista lainatussa asussa *skorpioni*.

Kauris viittaa Agricolalla horoskoopimerkin lisäksi vuohien tai pukkiin (VKS s.v. *kauris*). Nykysuomalaisen kannalta sana on harhaanjohtava, sillä *kaurista* ei yleiskielessä enää ymmärretä kotieläimen nimitykseksi, vaan luonnonvaraisten vuohien ja vanhemmassa kielessä myös hirvieläimiin kuuluvan metsäkauriin (*Cervus capreolus*) nimitykseksi. Murteissakaan pukin tai vuohien merkitys ei ole yleinen, tietoja on vain Satakunnasta ja sen lähi-alueilta (SMS s.v. *kauris*). Sana on alkuaan germaanisiperäinen pukin nimitys, ja se on luontevasti sopinut sekä kesyjien että villien vuohien eli vuorikauriiden nimitykseksi. Tällaiseen viitataan esimerkiksi Psaltrarissa psalmin

⁴ Tarkat esiintymäpaikat ovat löydettävissä *Index Agricolaensis* -hakemiston avulla.

104 jakeessa 18. Agricola ei tässä kohtaakaan käytä *kauris*-sanaa, vaan puhuu *villivuohista*. Rukouskirjassa, jossa sama kohta on myös suomennettuna, kauriiden käännösvastineina on yllättävästi mainittu *mäyrät*. Näihin palataan myöhemmin.

Pienen ja soman hirvieläimen nimeen *kauris* on vakiinnutettu kirjallista tietä: latinan *capreolus*, ruotsin *råbock* ja saksan *Rehbock* ovat houkutelleet valitsemaan suomalaisiksi käännösvastineeksi alun perin 'vuolta' tai 'pukkia' merkitsevän *kauris*-sanana, vaikka itse eläintä on mahdotonta sekoittaa vuoheen. Tässä merkityksessä *metsäkauris* esiintyy jo 1600-luvulla, esimerkiksi Henrik Florinuksen *Nomenclaturassa* 1678. Sanalla on kyllä kirjasuomessa vanhempiakin perinteitä, sillä *metsäkauris* mainitaan jo Agricolan tekstissä, Korkean veisun (nykyiseltä nimeltään Laulujen laulun) toisessa luvussa, mutta tällä kohtaa pitäisi alkutekstin mukaan olla gaselli, siis siroudestaan, kauneudestaan ja nopeudestaan tunnettu antilooppien edustaja, ei hirvieläin tai vuohi.

Eksoottiset villieläimet

Eteläisempien maiden suurpedoista *jalopeuraksi* nimitetty leijona on mainittu edellä. Toinen suuri kissapeto on leopardi, jonka nimitys mainitaan Jesajan kirjan 11. luvussa latinalaisessa asussa *pardus* mutta muualla suomalaistetuksessa asussa *pardi*, esimerkiksi Jeremian kirjan 13. luvussa (MAT I, 139): *Taitaako siis yksi etiopialainen hänen nahans muuttaa eli yksi pardi hänen monikarvauksensa*. Nykysuomennoksen⁵ mukaan sama kohta kuuluu: "Voiko nubialainen muuttaa ihonsa väriä tai pantteri täpliään?" Nimityksillä *leopardi* ja *pantteri* on kirjallisuudessa satojen vuosien ajan viitattu samaan eläimeen (*Panthera pardus*), mutta joissakin eläinkirjoissa ja hakuteoksissa on annettu ymmärtää, että kysymys olisi lähisukuisista kissapedoista, ei saman lajin edustajista. Joskus taas leopardilla ja panttereilla on tarkoitettu samaan lajiin kuuluvia mutta väriltään ja kuvioinniltaan erilaisia yksilöitä. Joka tapauksessa kysymys on samasta, laajalti levinneestä lajista, jolla on eri kielissä ollut eri nimityksiä. Nykyinen virallinen nimitys suomessa on *leopardi*. (Kissaeläinten kirjakielisten nimitysten iästä ja historiasta tarkemmin Perttula 2006.)

Eksoottisista sorkkaeläimistä Agricolalla esiintyy kerran (*yksi paulattu metsähärkä*). Se mainitaan Jesajan kirjan 51. luvussa, jossa pitäisi oikeastaan olla (verkkoon vangittu) antilooppi. Edellä on jo mainittu gasellia merkitsevä *metsäkauris*. Samasta sirosta eläimestä Agricola käyttää myös nimitystä *met-*

⁵ Kaksi uusinta Raamatun suomennosta löytyvät verkkomuotoisina osoitteesta <http://www.nic.funet.fi/index/bible/finnish/1992/>

sävohla ja *metsävuohi*: *ole niinkuin metsävuohi minun rakkahan, eli niin kuin peuran vasikka* (MAT III, 130). Kuten jo edellä on todettu, Agricolalla sana *kauris* merkitsee samaa kuin *vuohi* ja psalmissa 104 kaurista edustaa *villivuohi*.

Agricolan suomennoksissa ei mainita norsua eläimenä, mutta muutaman kerran tulee esille koriste-esineiden ja rakentamisen kallisarvoinen materiaali *norsunluu*. Yhdyssanan alkuosan muoto vaihtelee, se voi olla *norsa*, *norsu* tai *nursa*. Se on historiallisesti sama sana kuin saamen kielestä lainattu *mursu*. Arktisten merialueiden otuksesta on Suomessa yleensä tunnettu tuontitavaroina vain paksu nahka ja kallisarvoiset torahampaat, joten on ymmärrettävää, että sanan tarkoitekenttä on laajentunut samanlaisten tuotteiden lähteenä tunnettuun elefanttiin, johon myös on tutustuttu vain kirjallisuuden ja kuulopuheiden välityksellä. (Norsun ja mursun ja niiden nimitysten suhteesta tarkemmin Häkkinen 2007b.)

Eksoottisista linnuista Agricola tuntee strutsin, jonka nimi esiintyy kahdessa eri asussa: *strutsi* ja *struthi*. Myös *pelikaani* mainitaan kahdesti. Vaikka pelikaaneja on satunnaisesti tavattu myös Suomessa, laji on tuskin ollut tuttu Agricolan ajan suomalaisille. Agricolalla esiintyy myös ruotsista lainattu *storkki*, joka periaatteessa voi tarkoittaa sekä kattohaikaraa että mustahaikaraa (Häkkinen 2004, 55). Jälkimmäinen on saattanut Agricolan aikana pesiä Suomessakin, mutta maan tavanomaiseen ja yleisesti tunnettuun lajiin se tuskin on tällöinkään kuulunut.

Tutut ja vieraat kotieläimet

Agricolan teoksista löytyvät kaikkien tavallisimpien kotieläinten nimitykset: *hevonon*, oriin lainaperäinen nimitys *hingisti*, *härkä*, *koira*, *lammas*, *lehmä*, *nauta*, *ori*, *porsas*, *sika*, *tamma* ja *vuohi*. Lisäksi on eri-ikäisiin kotieläimiin viittaavia nimityksiä, kuten esimerkiksi *karitsa*, hiehoa merkitsevä [*h*] *hjekonen* ja nuorta sonnina merkitsevä *mulli*. Nykyisen yleiskielen kannalta marginaalisia mutta yhtä kaikki tuttuihin kotieläimiin viittaavia sanoja ovat päsin vanha nimitys *jäärä*, edellä mainittu *pässiä* merkitsevä *oinas* sekä vuohen poikasta eli kiliä merkitsevä *vohla*. Koirista on erikseen mainittu myös verikoiraan eli jälkiä seuraavaan vihikoiraan viittaava *verenkoira*. Ikivanha koiran nimitys *peni* esiintyy Agricolalla ainoastaan osana mittayksikön nimitystä *penikulma*. Kotoista siipikarjaa edustavat *hanhi*, *kana* ja *kukko*.

Rukouskirjassa (MAT I, 73–74) on ihmisen ja eräiden eläinten raskaus-, kanto- tai hautoma-ajoista muistuttava runo, jossa lajeihin viitataan kiertoilmuksin: *Kymenen kuuta naurava, kymenen kuuta ammuva, kaksitoistakymmentä kuuta hirnuva, seitsemän kuuta mökättävä, kuusi kuuta määkyvä, viisi kuuta vinkuva, kuusi kuuta rääkyvä, neljä kuuta papottaja, neljä kuuta*

naukuja, kolme viikkoo kakottaja, neljä viikkoo kotkottaja. Runon latinankielisestä käännöksestä käy ilmi, että lajit ovat samassa järjestyksessä nainen, lehmä, hevonen, vuohi, lammas, sika, kettu, jänis, kissa, kana ja hanhi [sic!]. Näistä mainitaan toisaalla Agricolan teksteissä kaikki muut paitsi kissa, johon viittaavat sanat ovat tulleet kirjakieleen vasta 1600-luvulla. Kuitenkin Agricolan omista käsin kirjoitetuista muistiinpanoista löytyy myös sana *cati*. Se on itse asiassa ensimmäinen suomenkielinen sana, jonka Agricola on todistettavasti kirjoittanut. (Heininen 1976, 52.)

Eksoottisista kotieläimistä selvin tapaus on *kameli*. Suomesta katsoen eksoottiseksi voitaneen laskea myös *aasi* ja *muuli*, joiden nimitykset esiintyvät Agricolalla hämmästyttävän vakiintuneissa, suomalaistetuissa asuissa.

Kotoiset villieläimet

Suomen luonnossa elävien suurten nisäkkäiden nimistä Agricola mainitsee *hirven, karhun, kauriin, ketun, mäyrän, peuran ja suden*. Muutama näistä kaipaa kuitenkin kommentointia. Kuten edellä on jo todettu, Agricolan *kauris* ei tarkoita mitään luonnonvaraista hirvieläintä, vaan vuolta. *Hirvellä* Agricola on korvannut villiaasin Hoosean kirjan 8. luvussa (MAT III, 619), ja Rukouskirjan psalmissa 104 villiaaseja edustavat *mäyrät* (MAT I, 208). Psalmtariin uudestaan käännettyssä psalmissa 104 *mäyrät* ovat muuttuneet Agricolalla *peuroiksi*.

Peura esiintyy Agricolan suomennoksissa myös sorkkaeläimen nimityksenä, ja lisäksi sanalla on runsaasti vertauskuvallista käyttöä. Suomen oloissa *peura* on vanhastaan tarkoittanut metsäpeuraa tai hirveä, joten se ei tarkkaan ottaen viittaa samoihin hirvieläimiin kuin Raamatun alkutekstit. Karhu, kettu ja susi mainitaan todellisina petoina, ja Rukouskirjan psalmien esipuheherunossa (MAT I, 253) karhu ja susi ovat saaneet kumppanikseen lohikäärmeen: *Susi, karhu ja louhikärmet, pyhät pieksee kuin niinensärmät*.

Kotimaisten villieläinten marginaaliryhmään on laskettava villisika, jota silloin tällöin tavataan Suomessa, vaikka se ei kuulukaan maan vakinaiseen lajistoon. Agricolalla villisika esiintyy psalmissa 80 (MAT III, 329), jossa siitä käytetään nimitystä *metsäsika*: *Se metsäsika ompi sen yleskaivanut, ja ne pedot ovat sen poiskalvonuet*. Suomen myöhemmässä kirjakielessä *metsäsika* on ollut käytössä mäyrän rinnakkaisnimityksenä.

Pikkunisäkkäistä mainitaan *hiiri, iilkotti, jännes, myyrä, orava, rotta ja yölintu*. Viimeksi mainittu tarkoittaa lepakkoa. Hiiret mainitaan Jesajan kirjan 66. luvussa (MAT III, 528), jossa kerrotaan Herran vihollisten ruokavaliosta: *syövät sianlihaa, kauhistoksia ja hiiriä*. Alkutekstin mukaan hiirien paikalla pitäisi olla rottia. *Rotat* ja *myyrät* Agricola mainitsee reunahuomautuksessa, johon palataan pienten tuhoeläinten yhteydessä. Myyrät esiintyvät

lisäksi Jesajan kirjan 2. luvussa (MAT III, 462), jossa Agricola on muotoillut tekstin siten, että *myyrät* ja lepakkoja merkitsevät *yölinnut* rinnastuvat hopeasta ja kullasta tehtyihin epäjumaliin: *Sinä aikana pitää jokaisen poisheit-tämän hänen hoppins, kultans epäjumalat (jotka hän on teettänyt kumartaak-sens) ja myyrät ja yölinnut kunnioittaaksens.* Tekstinkohdan alkuperäinen ajatus on kuitenkin, että epäjumalankuvat heitetään myyrille ja lepakoille.

Jänikset ja oravat mainitaan Psalmtarin esipuheessa (MAT III, 213), jossa kerrotaan pakanallisten suomalaisten jumalista: *Nyrkes oravat annoi metsäst, Hittavanin toi jänekset pensaast.* Tässä kohdassa on selvästi kysymys suomalaisten metsästäjien todellisista saaliseläimistä.

Oma lukunsa on siiliä merkitsevä *iilkotti*. Se esiintyy psalmissa 104 eräänlaisena irrallisena lisäyksenä ja rinnakkaisnimityksenä eläimille, joiden alkutekstin mukaan pitäisi olla tamaaneja mutta joista Vulgatassa on käytetty siiliin viittaavaa nimitystä *erinacus*. Varsinaisena nimityksenä Agricolan tekstissä on muinaisruotsista lainattu *kaneli*, joka merkitsee kaniinia (Streng 1915, 51). Tamaanit eli kalliomäyrät muistuttavat ulkonäöltään ja elintavoiltaan jossain määrin kaniineja, ja entisaikojen eläintieteilijät ovat luokitelleet ne jyrtsijöiksi. Näin ollen on ymmärrettävää, että esimerkiksi ruotsalaisessa raamatunkäännöksessä eläimet on tulkittu kaniineiksi ja niistä on käytetty latinan *cuniculus*-sanaan perustuvaa nimitystä *kunil*. Kyseinen kohta Kustaa Vaasan Raamatussa (1541) kuuluu: *The högha bergh äro the Steengeters tilflycht och steenklyffternar the Cunilers.* Myös Lutherin Raamatussa puhutaan tamaanin asemesta kaniineista, *Kaninichen*. (SAOB s.v. *kanin*.)

Suomessa esiintyvistä linnuista mainitaan *haikara*, *hanhi*, *huuhkaja* eli *hyypiä*, *korppi*, *kotka*, *kurki*, *kyyhyläinen*, *metsäkana*, ”metsäkyyhkystä” eli sepel- tai uuttukyhykyä merkitsevä *mettinen*, *pääsky*, *sorsa* ja *varpunen*. Agricolan *metsäkana* esiintyy israelilaisten erämaavaellusta kuvaavassa psalmin kohdassa (MAT III, 367), jossa alkutekstin mukaan olisi kysymys viiriaisistä. Suomen murteissa ja myöhemmässä kirjakeleessä *metsäkana* on kuitenkin ollut tavallisimmin riekon nimitys tai sitten metsäkanalintujen yleisnimitys.

Haikara viittaa Suomen oloissa ensisijaisesti harmaahaikaraan, mikä heijastuu yksiselitteisesti myös vanhoista sanakirjoista ja eläinkirjoista (Häkkinen 2004, 281). *Hanhi* saattaa yhtä lailla viitata luonnonvaraisiin kuin kesyihinkin siivekkäisiin. Vaikeaselkoinen linnunnimi on *kakari*, joka suomen murteissa saattaa merkitä kaakkuria, kuikkaa, kuovia tai mahdollisesti jotakin pöllöä (Häkkinen 2004, 53–54). Agricolan *kakari* esiintyy huuhkajaa merkitsevän *hyypiän* kumppanina Sefanjan kirjan 2. luvussa (MAT III, 707), jossa alkutekstin mukaan pitäisi olla kysymys siileistä eikä mistään linnuista. Näin ollen on mahdotonta päätellä, mitä lintua Agricola on ajatellut käyttäessään *kakari*-sanaa.

Pienet tuhoeläimet

Agricolan teoksista löytyy runsaasti erilaisten vahingollisten pikkueläinten ja tuhohyönteisten nimityksiä. Tämä on siinä mielessä odotuksenmukaista, että Raamatussa kerrotaan useissa kohdin erilaisista vitsauksista ja rangaistuksista, joiden välikappaleina ovat tuhoa tuottavat pikkueläimet. Hyvän esimerkin tarjoaa Joelin kirjan 1. luku: *Että mitä ruohomato jätti, sitä siivikot ylessöit, ja mitä siivikot jätit, sitä vapsaiset ylessöit, ja mitä vapsaiset jätit, sitä etanat ylessöi* (MAT III, 362). Agricolan käyttämät suomalaiset sanat eivät tee oikeutta alkutekstille, joka tarkistetun nykysuomennoksen mukaan kuuluu *mitä heinäsiirkoilta jäi jäljelle, sen söivät niiden toukat, mitä toukilta jäi syömättä, sen ahmivat vaeltajasirkat, mitä vaeltajasirkoilta jäi, sen söivät kalvajasirkat*. Viljelyksiä tuhoavia sirkkaparvia ei esiintynyt Pohjolassa, joten sirkkojen tilalle on täytynyt valita muita, tutumpia tuholaisia. Sanasta *siipi* johdettu *siivikko* lienee yleisesti siivekkäisiin tuhohyönteisiin viittaava sana. Vuoden 1642 Bibliassa tuholaiset ovat samassa järjestyksessä *mato, heinäsiirka, siivikko* ja *täi*. Agricolan *siivikko* on siis korvattu *heinäsiirkalla* ja *vapsainen siivikolla*. Lisäksi *etanan* paikalle on vaihdettu *täi*. Ei liene syytä olettaa, että suomalaisten sanojen merkitykset ja tarkoitteet olisivat olleet kääntäjille epäselviä. Tunteuttomia ovat olleet nimenomaan alkutekstin tuholaiset ja niiden nimet.

Ainakin yhdeltä osin Agricolan mainitsemien tuhoeläinten runsaus perustuu monisanaiseen reunahuomautukseen, ei raamatulliseen perustekstiin. Tämä malliesimerkki löytyy Psalmtarista, psalmin 78 reunahuomautuksesta (MAT III, 325), jossa kerrotaan egyptiläisiä kohdanneista rangaistuksista. Siinä Jumala *turilaat heidän sekaans lähetti, jotka heitä söit, ja sammakat kuin heitä hukutit, ja annoi heidän elonsa roostille ja heidän kylvönsä toukille*. Reunahuomautuksessa on *turilas*-sanaa selitetty seuraavasti:

Turilaat) ovat puolittain matelevaiset ja maalaiset piskuiset eläimet, niin kuin hiiret, rotat, myyrät, sisäliskot, muurahaiset ja muut pahat, häijyt madot, puolittain lentäväiset, kuin ovat parmat, vapsaiset, sääsket, hyttiset, kimalaiset, kastiset ja kaikkinaiset kärväiset, puolittain molemista osaiset kuin hämhäkit, luteet, täit, koit ja muut vahingolliset turilaat.

Tämä reunahuomautus ei ole käännöstä mistään vieraskielisestä alkutekstistä, vaan se on Agricolan itsenäisesti muotoilema. Virikkeitä hän on ilmeisesti saanut sekä Lutherin Raamatusta että Sebastian Münsterin raamatunlaitoksesta, mutta Agricolan luettelo on monin verroin runsaampi (tarkemmin Heininen 1994, 177–178). Vaikka *turilas* merkitsee nykysuomessa tietynlaisia kovakuoriaisia, Agricolalla sana näyttää olevan vain eräänlainen pienten tuhoeläinten yleisnimitys samalla tavoin kuin saksassa ja ruotsissa vastaavassa kohdassa olevat sanat *vnzifer* ja *ohyro*.

Reunahuomautuksesta on mahdotonta päätellä, mitä Agricolan *kastiset* ovat, mutta sana toistuu Nahumin kirjan 3. luvussa (MAT III, 692), ja siellä olisi alkutekstin mukaan kysymys heinäsirkoista tai muista sirkoista. Moosesen 5. kirjan katkelmassa (MAT III, 786) mainitaan saman vartalon toinen johdos *kastikka* satoa tuhoavaan sirkkaan viittaamassa.

Agricola mainitsee tuhoeläiminä myös *metsäsirkat*. Ilmestyskirjan 9. luvussa (MAT II, 686, 687) kerrotaan ulkonäöltään ylikuonnollisista, skorpionin tavoin käyttäytyvistä metsäsirkoista, jotka eivät vastoin odotuksia vahingoittaneetkaan vihreitä kasveja vaan vaivasivat pistoksillaan ihmisiä viiden kuukauden ajan. Nykysuomennoksessa näitäkin nimitetään *heinäsirkoiksi*. Jesajan kirjan 33. luvussa (Agricola viittaa 32. lukuun, MAT I, 334–335) mainitaan tavanomaiset *metsäsirkat* ja *ruohomadot*, joita nykysuomennoksessa edustavat *heinäsirkat* ja *kalvajasirkat*.

Sirkkoihin liittyy myös mystiseltä näyttävä *roosti* edellä olevassa psalmin 78 tekstissä. Myöhemmissä suomennoksissa Agricolan *roostit* on muutettu heinäsirkoiksi. Ilmeisesti koko ainutkertainen *roosti*-sana on tullut Agricolan suomennokseen kääntäjän puutteellisen kielitaidon takia. Sana itse on lainaa ruotsista (Streng 1915, 189), mutta se ei merkitse mitään eläintä vaan ruostetta, tässä tapauksessa viljelykasvien pinnalla esiintyvien ruostesienten ruskeita itiöpesäkerühmiä. Ruotsissa *rost* esiintyy usein osana fraaseja *rost och mal*, *mal och rost*, *rost och maskar* (SAOB s.v. *rost*), joiden käypä käännös-vastine on suomessa ollut Agricolan ajoista lähtien *koi ja ruoste* (raiskaa). Koska koi on tunnettu vahingollisina hyönteisinä, ruotsia huonosti osaava henkilö on voinut arvella myös *rost*-sanan tarkoittavan jotakin ”ruohomadon” tapaista tuhoeläintä ja saanut siitä käännökseensä *roostit*. Ruotsalaisen Raamatun mukaan vastaava kohta kuuluu *gaff theras frucht grääsmaskom* ja saksalaisen käännöksen mukaan *gab jre gewechse den Raupen* (Streng mp.). Tämä psalmin suomentaja ei välttämättä ole ollut Agricola itse, sillä Psaltnari oli Paavali Juustenin piispainkronikan todistuksen mukaan käännetty koonaan Turun koulussa oppilastyönä.

Raamatun sirkat eivät olleet yksinomaan vitsaus, sillä niitä ovat käyttäneet myös ihmiset ravintonaan joko paistettuina tai kuivattuina. Tämä puoli sirkoista olisi Agricolan käännöksissä saattanut tulla esiin Matteuksen ja Markuksen evankeliumeissa, joissa kerrotaan Johannes Kastajasta ja hänen ravinnostaan. Agricolan Johannes ei kuitenkaan syönyt heinäsirkoja, vaan kimalaisia ja metsähunajaa. Vanhassa kirjakielessä *kimalainen* on ollut hyvin tavallinen mehiläisen nimitys, vaikka ainakin joissakin vanhoissa sanakirjoissa se näyttää esiintyneen myös nykymerkityksessään (VKS s.v. *kimalainen*).

Etana on edellä mainittu osana tuholaisten luetteloa, mutta etanaan viitattaava *näkinkota* esiintyy psalmissa 58 (MAT III, 292) neutraalissa nilviäisen merkityksessä. Kohdassa toivotaan vihollisten menehtyvän niin kuin kuivu-

vat etanat. Agricolan sananvalinta osoittaa, että hän on tässä kohdin ajatellut nimenomaan kuorellista nilviäistä.

Matelijat ja sammakkoeläimet

Kuten jo edellä nähtiin, Agricolan luokittelussa *sisäliskot* eli sisiliskot kuuluivat ”turilaiden” eli vahingollisten pikkueläinten joukkoon. Myös suurin joukoin esiintyvät *sammakot* esitetään vitsauksena (esim. MAT III, 366). *Kärme* on pahuuden ruumiillistuma, *kavalin kaikkia eläimitä*, ja se houkuttelee Adamin ja Eevan syntiin Mooseksen 1. kirjassa (MAT III, 135).

Agricola mainitsee useaan otteeseen myös *kyykärmeen*. Joskus voi todella olla kysymyksessä myrkyllinen kyy, kuten esimerkiksi Matteuksen evankeliumin 3. luvussa (MAT II, 27), mutta psalmissa 58 (MAT III, 292), jossa puhutaan käärmeen lumoamisesta, Agricolan *kyykärme* edustaa mitä ilmeisimmin silmälasikäärmettä: *Heidän julmistoksens on niinkuin kärmeen julmistus, niin kuin kuuroin kyykärmeen, joka korvans kiinitukitsee. Ettei hän kuulisi lumoojans ääntä, sen lumoojans, joka hyvästi lumota taitaa.*

Edellä mainitun Matteuksen evankeliumin *kyykärmeen* vaihtoehdona Agricola mainitsee alaviitteessä myös *vaskikärmeen*: *nämä kärmeet kutsutaan latinaksi vipere, ja he tuskalla nimeltä tietään suomeksi, kuitenkin että ne ovat niin vihaa täynä, ja pahinta lajia, nimitetään he tässä kyykärmeeksi, eli vaskikärmeeksi.* Agricolan kuvaus ei sovi suomalaiseen vaskitsaan, jota kansankielessä on nimitetty värinsä ja muotonsa perusteella *vaskikäärmeeksi*, vaikka se eläintieteellisesti ajatellen ei olekaan käärme vaan jalaton lisko. Myös toisaalla Agricolan teoksissa puhutaan *hirmulisten vaskikärmelten sapesta* tai *myrkystä* (MAT I, 113, 303, III 445). Jesajan kirjan 11. luvussa (MAT III, 469) *vaskikärmeen läpi* tarkoittaa myrkkykäärmeen luolaa. Saattaa olla, että suomalaiset ovat Agricolan aikana yleisesti pitäneet vaskitsaa myrkyllisenä, koska suomennoksista heijastuva kuva tästä harmittomasta eläimestä on äärimmäisen negatiivinen.

Yliluonnolliset eläimet

Agricolan eläintarhaan kuuluu myös muutamia otuksia, jotka eivät edusta mitään nykyisen reaalimaailman eläinlajia. Näitä ovat nimiltä mainittuina *lohikärme*, *valaskala* ja *yksisarvinen*. *Lohikärme* tai *lohikärme* esiintyy pahuuden hengen vertauskuvallisena nimityksenä esimerkiksi Rukouskirjassa (MAT I, 489). Johanneksen ilmestyskirjassa (MAT II, 694) *ruskea lohikärme*, *se vanha mato*, on yliluonnollisena seitsenpäisenä hirviönä näyttäytyvä Perkele. Lisäksi ilmestyskirjassa mainitaan kaksi petoa, joilla ei ole erityistä

nimeä. Merestä nousevan ja lohikäärmeeltä voimansa saavan pedon ulko-muotoa kuvataan tarkemmin 13. luvussa: *se oli pardin muotoinen, ja hänen jalgans niinkuin karhun käpälät ja hänen suuns niinkuin jalopeuran suu*. Maasta nousevalla, lohikäärmeen tapaan puhuvalla pedolla on *kaksi sarvea lampaan muodoiset*. Tällä kohtaa on Agricolan Uudessa testamentissa puu-piirroskuva, josta näkyvät havainnollisesti molemmat pedot.

Suuret valaskalat mainitaan Mooseksen 1. kirjan 1. luvussa (MAT III, 132), maailman luomisen yhteydessä. Tässä sanan voisi ymmärtää tarkoittavan todellisia valaita, mutta kaikesta päättäen se on kuitenkin jonkinlaisten yliluonnollisten merihirviöiden yleisnimitys. Nykysuomennoksessa puhutaan diplomaattisesti *suurista meripedoista*. Joka tapauksessa Agricolan *valaskala* on merihirviön nimitys psalmissa 74 (MAT III, 317), jossa valaskalat on esitetty lohikäärmeiden rinnalla. Psalmissa 104 on alkutekstin nimeltä mainittu myyttinen merihirviö Leviathan korvattu monilla *valaskaloilla* (MAT I, 209). Joonan kirjassa (MAT III, 667) *valaskala* voidaan ymmärtää valtaisan suureksi kalaksi, joka pystyy nielaisemaan ihmisen kokonaisena. Tällainen käsitys valaskalasta voisi perustua todelliseen näköhavaintoon valaasta ja kuvitelmaan siitä, mitä niin suuret eläimet pystyvät nielemään. Agricolan teksteissä ja vanhimmassa kirjakielessä yleensäkin ei koskaan puhuta pelkästä *valaasta*, vaan aina *valaskalasta*.

Psalttarin (MAT III, 212) pakanallisten jumalien joukossa mainitaan *Turisas*. Vanhassa itämerensuomalaisessa kansanperinteessä *tursas* esiintyy hahmoltaan epämääräisenä hirviönä, joskus selvästi pahana vedenhaltijana tai meripetona, jolloin nimityksenä voi olla myös *meritursas* (Turunen 1981, 350). On mahdollista, että pohjoisten merialueiden mursuhavainnot ovat olleet edistämässä tämänsuuntaisia hirviöuskomuksia (tarkemmin Häkkinen 2007b). Agricolalla *tursas* ei kuitenkaan esiinny eläimen nimityksenä.

Yksisarvillinen esiintyy Psalttarissa, psalmissa 22 (MAT III, 240), ikään kuin se olisi todellinen eläin: *vapahda minua jalopeuran suusta ja päästä minua niistä yksisarvillisist*. Nykysuomennoksessa otukset ovat villihärkiä. Myös *yksisarvinen* on esitetty Psalttarissa (MAT III, 249) normaalina sorkkaeläimenä: *ja tekeepi heitä hyppäämään niin kuin vasikan sekä – – niinkuin nuoren yksisarvisen*. Tässäkin nykyvastine on villihärkä, samoin kuin psalmissa 92, jossa voimien lisääntymistä verrataan villihärän kohoavaan sarveen (MAT III, 348). Sarven kohottaminen on raamatulliselle kielenkäytölle ominainen voiman vertauskuva, jota voi käyttää myös muista kuin sarvekaista olennoista puhuttaessa. Raamatun villihärät olivat kuitenkin poikkeuksellisen komeasarvisia otuksia, nyt jo sukupuuttoon kuolleita alkuhärkiä ja kesyjen nautojen todellisia sukulaisia. Alkuhärän sekoittaminen yksisarvisen ei kuitenkaan ollut Agricolan virhe: myös muunkielisissä Raamatuissa kerrottiin yksisarvisista, ja yksisarvista pidettiin Agricolan aikana vielä todellisena tai ainakin mahdollisena eläimenä, joka kuvattiin eläinkirjoissa.

Esimerkiksi Konrad Gesnerin teoksessa *Historia Animalium* oli sekä kuva että sanallinen selostus yksisarvisesta.

Alkühärät olivat muinaisessa Babyloniassa ja Assyriassa suosittuja metsästyskohteita ja aivan erityisen arvostettuja saaliita suuren kokonsa ja hurjan luonteensa takia. Alkühärkiä on kuvattu nykypäiviin asti säilyneissä sineteissä ja kohokuvissa, ja niissä eläimet on esitetty sivulta päin sillä tavoin, että sarvet sattuvat päällekkäin. Näin näyttää siltä, että eläimellä olisi ollut vain yksi valtaisa sarvi. Tämä on ilmeisesti synnyttänyt myöhemmät uskomukset yksisarvisten olemassaolosta.

Edellä kuvatut esimerkit osoittavat, että Agricolan aikana tarun ja todellisuuden raja kulki toisessa paikassa kuin nykyään. Olaus Magnuksen kuuluisa Carta Marina ja muut samanaikaiset maantieteelliset esitykset (tarkemmin esim. Ehrensverd 2006) kertovat havainnollisesti, millaisia kummajaisia uskottiin elävän tunnetun maailman rajoilla. Hirviöitä ja sekasikiöitä esiteltiin sanoin ja kuvin myös 1500- ja 1600-lukujen eläin kirjoissa. Hyviä esimerkkejä tarjoavat esimerkiksi Gesnerin ja Aldrovandin arvostetut teokset. Tämä kaikki on kuitenkin ymmärrettävää. Maailmassa oli tähän aikaan vielä paljon tutkimattomia seutuja, ja suurilla löytöretkillä tavattiin koko ajan uusia, ihmeellisiä eläimiä. Afrikan gorillat ja kirahvit sekä pohjoisilla merillä kohdatut valaat ja mursut täyttivät hyvinkin hirviön peruskriteerit. Kun genetiikasta ei tiedetty vielä mitään, eri eläinlajien uskottiin voivan risteytyä keskenään, samoin ihmisten ja eläinten. Vaikka Mikael Agricola oli uuden aikakauden edustaja ja suomalaisen kulttuurin tienraivaaja, Agricolan teoksista poimitut eläinkunnan esimerkit osoittavat, että Agricolan maailma ja maailmankuva olivat sittenkin vielä varsin erilaiset kuin nykysuomalaisen.

LÄHTEET

- ALDROVANDUS, ULYSSES 1623: *De Piscibus libri V et Cetis liber De reliquis animalibus exangui-bus, utpote de Mollibus, Crustaecis, Testaecis et Zoophytis libri IV De animalibus Insectis libri VII De Quadrupedibus solipedibus volumen integrum*; Joanne Cornelio Utervenio collecti, et editi opera Hieronymi Tamburini. Francofurti.
- Biblia 1642 = *Biblia, Se on Coco Pyhä Ramattu, Suomexi*. Pääramattuun, Hebrean ja Grekan jälkeen: Esipuhetun, Marginaliain, Concordantiain, Selitösten ja Registerien cansa, Stockholmis.
- EHRENSVÄRD, ULLA 2006: *Pohjolan kartan historia*. Myyteistä todellisuuteen. John Nurmisen säätiö, Helsinki.
- FLORINUS, HENRIK 1976 [1678]: *Nomenclatura*. Näköispainos Henrik Florinuksen vuonna 1678 painetusta latinalais-ruotsalais-suomalaisesta sanakirjasta. Jälkisana: Riitta Suhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- FUCHS, LEONHART 1543: *New Kreüterbuch*. Basell.
- GESNER, CONRAD 1551–1556: *Historia Animalium*. Francofurti.
- HAUTALA, JOUKO 1947: *Hiiden hirven hiihdäntä: vertaileva kansanrunoudentutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HEININEN, SIMO 1976: Nuori Mikael Agricola. *Suomi* 120:3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- 1994: Mikael Agricolan Psalttarin reunahuomautukset. *Suomi* 174. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 2000: Jalopeuran jäljillä. *Tieteessä tapahtuu* 7, 36–41.
- 2007a: Suomen kirjakielen saamelaiset lainat. ANTE AIKIO ja JUSSI YLIKOSKI (toim.): *Sámit, sánit, sátemhámit. Riepmočála Pekka Sammallahti*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 253. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 2007b: Mursun ja norsun jäljillä. *Virittäjä* (tulossa).
- 2007c: Agricolan teosten ”Näin luetaan” -version laatimisperiaatteita ja ääntämisoheja. *Mikael Agricolan Aapiskirja*. Toimittanut KAISA HÄKKINEN. Kirjapaja, Helsinki.
- Index Agricolaensis I–II*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1980.
- Iso Raamatun tietosanakirja* 1–3. Päätoimittaja THORALF GILBRAND, suomalainen toimitus Aapeli Saarisalo ja Toivo Koilo. Savon Sanomien kirjapaino Oy, Kuopio 1972–1975.
- JUSLENIUS, DANIEL 1968 [1745]: *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Näköispainos [Kopio Henrik Gabriel Porthanille kuuluneesta kappaleesta]. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- JUUSTEN, PAAVALI 1988 [1575]: *Suomen piispainkronikka*. Suomenos ja selitykset Simo Heinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MAT = *Mikael Agricolan teokset I–III* 1987 [1543–1552]. Uudistettu näköispainos. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo – Helsinki – Juva.
- ODEE = *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by C. T. ONIONS. Clarendon Press, Oxford 1979.
- OLAUS MAGNUS [1539]: *Carta Marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum in eis contentarum diligentissime elaborata anno dni 1539* Veneciis liberalitate Rmi D. Ieronimi Qvirini: patriache Venetiae. [Kartta ja selityslieite.] Reproduktion. Generalstabens litografiska anstalt, kartförlaget, Stockholm.
- MÜNSTER, SEBASTIAN 1544: *Cosmographie: das ist, Beschreibung aller Länder, Herrschaften, und fürnemesten Stetten, des ganzen Erdbodens*. Basel.
- PELTOKORPI, PAULIINA 2002: *Kirjasuomen vanhoja taudinnimiä ja kansanuskomuksia niiden taustalla*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma (painamaton). Turun yliopisto.
- PERTTULA, JUTTA 2006: *Kissaeläinten nimitysten vakiintuminen suomen kirjakieleen*. Suomen kielen sivuaineen tutkielma (painamaton). Turun yliopisto.
- SAARISALO, AAPALI 1936: *Raamatun sanakirja*. Werner Söderström, Helsinki – Porvoo.
- SAOB = *Ordbok öfver svenska språket* 1898–, utgifven af Svenska Akademien. Gleerup, Lund.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1985–. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1–3. Päätoimittajat ERKKI ITKONEN, ULLA-MAIJA KULONEN. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1992–2000.
- TURUNEN, AIMO 1981: *Kalevalan sanat ja niiden taustat*. 2. painos. [Sine loco.] Karjalainen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja* 1985–. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Valtion painatuskeskus, Helsinki.

KAISA HÄKKINEN: *The Agricola zoo*

The works of Mikael Agricola are virtually Finnish translations of different parts of the *Bible* and other religious writings. Animals are usually referred to in these translations within the framework of the settings laid down in the original text. The only animals in Agricola's first work, i.e. the spelling book, are fledgling ravens crying for food, although in the *Prayer Book* the extent of different species is far wider, from familiar domestic animals to mystical beasts.

Not all of the names of animals mentioned by Agricola categorically refer to recognisable species; rather these include vernacular appellatives with a loose meaning more probably denoting family, tribe or animal type. A more extreme example is the *turilas* (in modern Finnish 'cockchafer') as it is explained in marginal notes to the *Psalttari*, which, according to Agricola may refer to many different kinds of harmful small animals. The *turilas* may be a mouse, rat,

lizard, ant, horsefly, housefly, spider, bug, louse, moth or any kind of destructive maggot or worm.

Harmful animals are often mentioned in the *Bible*, where we find descriptions of punishment and plagues brought through the intervention of animals that bring destruction. A particular problem for the translator has been that many pests in the original text, for example the locust, which in immense swarms is able to destroy an entire harvest, are unknown in Finland and even in other parts of Europe. Agricola was compelled to rely on more general appellatives, *ruohomato* (lit. 'grass worm') or *siivikko* 'winged insect', or again content himself with a word familiar to Finns, *heinäsirkka* 'grasshopper', which only gives those hearing the word a faint intimation of the true nature of the pest.

All of the most common domestic animals familiar to Finns are mentioned in the works of Agricola along with the more exotic domestic animals the *ass*, *camel* and *mule*. The cat is represented by the roundabout expression *naukuja*, although in Agricola's handwritten marginal notes to Luther's *Postil* the loanword *katti* of Swedish origin meaning cat is found. This would appear to be the first Finnish word that Agricola wrote.

On the whole Agricola used anomalous terms compared to the present day for wild animals unknown in Finland. An outstanding exception is *norsu*. In writing about ivory Agricola used the appellatives *norsa*, *norsu* and *nursa*, which is etymologically equivalent to the word of Sami origin, *mursu* 'walrus'. This word was almost certainly used before Agricola when speaking about the ivory or walrus tusk used to make expensive goods for trading. Instead of *leijona* 'lion', of Swedish origin, is *jalopeura* (lit. noble deer), which also appears in other 14th century sources, in place of *leopardi* 'leopard' is the shorter form *pardi* or *pardus*. Agricola substituted antelope with the compound *metsähärkä* (lit. 'forest ox'), gazelle with the compounds *metsäkauris* (lit. 'forest goat'), *metsävohla* (lit. 'forest kid') or *metsävuohi* (lit. 'forest goat') and the wild ass with the ancient loanword of Baltic origin *hirvi*.

Both for Agricola and other European translators of the *Bible* the rock hyraxes (Fin. *tamaani*) mentioned in Psalms 104 has truly been a mystery. The outward appearance and habits of the hyraxes resemble those of rabbits and, further, they move their mouths in such a way that the zoologists of the past thought they were chewing the cud. These animals have been understood to be a kind of rabbit in many translations of the *Bible*, and Agricola similarly at this juncture borrowed the word *kaneli* meaning rabbit from Swedish. Nevertheless, the uncertainty of the interpretation is shown by the loanword from Swedish meaning hedgehog *iilkotti* added as a separate word in the same row.

In the calendar section of the Prayer Book a number of animal names occur that are taken from constellations of the zodiac: *oinas* 'ram', *härkä* ('bull'), *krapu* ('crab'), *jalopeura* ('lion'), *skorpio* ('scorpion'), *kauris* ('goat'), *kalat* ('fishes'). As far as these are concerned the vocabulary appears to have already become established by the time of Agricola. Just before the Enlightenment astrology was still an important science, knowledge of which was part of the general education of learned people.

Agricola's collection also includes some beings which, from the present-day point of view, are supernatural. Among the beasts mentioned in the Book of Revelation is the *dragon*, which is found in some of Agricola's other works, for example in the foreword poem of a certain Prayer Book in the company of a wolf and bear. The mythical beast from the sea in the Bible, the *Leviathan*, becomes the *whale* in Finnish translation. On several occasions the *unicorn* (Fin. *yksisarvinen* and *yksisarvillinen*) is mentioned as a real animal. The original text probably refers to the aurochs, which became extinct in the 1500s. It was not known in the days of Agricola whether the unicorn was a real animal or not. That was the time of the great voyages of discovery, when previously unknown lands, nations, languages, plants and animals were being found all the time, the next one greater than the last. Further, it was believed that different species of animals, and even humans and animals, could be cross-bred. Therefore, the most inconceivable beasts and hybrid forms might have been considered real or at least as a possible being.